

O. TOMASZ GAŁKOWSKI, CP
Wydział Prawa Kanonicznego
Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
ORCID 0000-0001-9166-9516

Nicolò Lipari – Antonio Pitta, *La giustizia. Bibbia e giurisprudenza in dialogo*, Pontificia Università Gregoriana, Pontificio Istituto Biblico, Roma 2021, ss. 149

Na rynku wydawniczym ukazała się interesująca pozycja, której motywem przewodnim, zgodnie z tytułem, jest sprawiedliwość. Jest to pierwsza książka z serii wydawniczej zatytułowanej *Perle*, której kierownictwo objęli Rosalba Manes i Luca Pedroli. W tytule opracowania pomysłodawcy zapowiadają, że nie jest to jedynie opracowanie z jakimi można się spotkać w całej historii rozumienia sprawiedliwości, ale dialog pomiędzy dwoma ujęciami sprawiedliwości, tym w Biblii i tym w jurysprudencji. Sformułowanie tytułu książki może jednak pozostać pewnym zaskoczeniem. Otóż zamierzeniem ma być dialog pomiędzy tym, co odnosi się do teoretycznych rozważań a praktyką prawną, w której sprawiedliwość stanowi jej stały punkt odniesienia, niezależnie od tego jakie są jej koncepcje i jak jest rozumiana. A że z rozumieniem sprawiedliwości, którą zajmowali się filozofowie czy prawnicy, jest problem świadczą o tym kwestie z nią związane i nadal podejmowane. Dotyczą jej istoty (czynność, osoba czy stan rzeczy jako miara sprawiedliwości); tego czy jest ona koncepcją antycypacyjną czy retrospektywną (bierze pod uwagę rezultaty działania czy jego przyczyny); czy jest pojęciem materialnym czy proceduralnym (sprawiedliwość czynu w zależności od jego natury czy sposobu realizacji). Wobec powyższych problemów tytuł opracowania wydaje się frapujący, gdyż zestawia wobec siebie tak bardzo różne rzeczywistości

zarówno obrazu świata (świat judeo-chrześcijański oraz świat współczesnych przekonań) jak i samego prawa (prawo w Biblii w oparciu o Boskie wskazania oraz prawo w jego pozytywnym rozumieniu jako konsekwencja ludzkiego stanowienia). Tytułowy „dialog” wskazuje na jakieś pragnienie przełamania owego *binomium* czy też poszukiwanie wspólnych elementów i znaczeń sprawiedliwości tak charakterystycznej dla Biblii jak i współczesnej praktyki prawniczej.

Tytułowemu dialogowi pomiędzy Biblią i jurysprudencją miał służyć dobór autorów. Autorem pierwszej części zatytułowanej „Giustizia, fede e legge nella lettera ai Romani” jest profesor zwyczajny egzegezy Nowego Testamentu na Uniwersytecie Laterańskim oraz profesor wizytujący Papieskiego Uniwersytetu Gregoriańskiego w Rzymie Antonio Pitta. Drugą część napisał emerytowany profesor prawa prywatnego Uniwersytetu La Sapienza w Rzymie Nicolò Lipari, o którym można przeczytać na obwolucie książki, iż w ostatnich latach swoich naukowych poszukiwań koncentrował się wokół możliwości przekroczenia prawnego formalizmu i ukazania koniecznego związku pomiędzy prawem i sprawiedliwością. Zestawienie jego rozważań z analizami pierwszego Autora wskazuje, że punktem odniesienia również dla niego będzie pojęcie i rozumienie sprawiedliwości występujące w Biblii, skoro jest to dialog pomiędzy Biblią a jurysprudencją, pomiędzy nią a wiarą chrześcijańską. Wkraczamy zatem w obręb szerszych rozważań z zakresu relacji pomiędzy wiarą a nauką. I to jest mocny i zarazem frapujący element interesującego tytułu, co pozwala z uwagą śledzić przedstawione w opracowaniu przemyslenia.

Pierwsza część opracowania dotycząca biblijnej perspektywy sprawiedliwości może zaskakiwać tym, że Antonio Pitta, jako znawca *corpus Paulinum*, swoją uwagę wokół analizy sprawiedliwości koncentruje na analizie Listu do Rzymian, choć dokonuje tego w szerszym kontekście pozostałych listów św. Pawła, który najwięcej miejsca spośród nowotestamentalnych autorów poświęcił prawu i sprawiedliwości. Jego nauka w tej kwestii spotkała się z wieloma tematycznymi opracowaniami (por. np. H.H. Hübner, *La legge in Paolo*, Roma 1995). Sam A. Pitta zajmował się nią wcześniej (por. *Lettera ai Romani*.

Nuova versione, introduzione e commento, Roma 2017; *Romans, The Gospel of God*, Roma 2020; *Giustificati per grazia. La giustificazione nelle lettere di Paolo*, Brescia 2018). Ogromny zasób wiedzy raczej utrudnia niż ułatwia zwięzłe przedstawienie tego co najważniejsze, gdyż wszystko zazwyczaj autorowi takie się wydaje. Autor jednak sprostał zadaniu, co mogło być ułatwione przez konieczność dokonania wyboru w perspektywie tytułowego „dialogu”. Punktem wyjścia rozważań A. Pitta uczynił kwestię konieczności obrzezania, którą św. Paweł wyjaśniał Rzymianom w perspektywie sporu zaistniałego wcześniej w Galacji, do której mieszkańców skierował swój list. W perspektywie chęci zachowania dotychczasowego prawa żydowskiego podjął Paweł kwestię usprawiedliwienia dokonującego się w wierze w Chrystusa. Podstawowa prawda chrześcijańskiej wiary stała się osnową dla rozważań A. Pitta wokół sprawiedliwości i prawa. I chociaż mogłoby się wydawać, że rozważania Autora będą stanowiły jakiś wykład drobiazgowo ukazujący rozumienie i znaczenie sprawiedliwości i prawa w ujęciu Pawła, to jednak czytelnik prowadzony jest przez doskonale uwypuklone te elementy problematyki, które otwierają dyskusję oraz mogą być jej nicią przewodnią dla dalszego dialogu z jurysprudencej. A. Pitta wskazuje w perspektywie rozważań na temat prawa i sprawiedliwości u św. Pawła na związek wiary i prawa, gdzie wiara stanowi osnowę (nić przewodnią) silnie utrzymaną w jednej ręce, a prawo jest jak światło latarni trzymanej w drugiej. Tym samym podkreśla, że biblijne znaczenie prawa nie może być sprowadzone do zbioru norm do zastosowania czy konsultacji dla osiągnięcia własnych celów. Prawo (*nomos*) nie może być mylone z literą (*gramma*). We właściwym znaczeniu jest ono bowiem *światłem, które wskazuje drogę postępowania* według Ducha. Wiara i prawo nie stoją zatem w opozycji do siebie. Prawo bowiem zawsze odsyła do wcześniejszej od niego wiary, bez której łatwo można zboczyć na drogę legalizmu. W tej perspektywie, na co zwraca uwagę Autor, prawo według św. Pawła jest sprawiedliwe i zbawienne, chociaż samo nie usprawiedliwia, jest boskie, ale nie zbawia, nie zostało zniesione, ale nie daje życia, które pochodzi od tego, który jest Drogą. Dalszą część rozważań Autor poświęca biblijnemu rozumieniu sprawiedliwości,

czyli postępowania według Ducha. Takie zachowanie wynikające z wiary będącej nieustannym kroczeniem drogą zbawienia dalekie jest od rozumienia sprawiedliwości w Ulpianowym ujęciu *unicuique suum*. Ona bowiem ani nie usprawiedliwia ani nie zbawia, gdyż zawsze znajdzie się ktoś, kto będzie oczekiwał należności za to, co wcześniej dał. W biblijnym znaczeniu sprawiedliwość nie może być pojmowana jako cnota w sensie moralnym czy zachowanie społeczne będące konsekwencją istniejącego prawa. Chodzi bowiem o formę życia wynikającą z przyjętej wiary ze wszystkimi jej konsekwencjami, których apogeum stanowi przykazanie miłości. W nim bowiem wyraża się biblijny sens prawa, w którym najważniejszą rolę odgrywa ludzkie sumienie dostrzegające prawo drugiego przed własnym i tym stanowionym przez autorytety. Tym samym A. Pitta swoimi stwierdzeniami otwiera drogę do dialogu z ujęciem sprawiedliwości przedstawionym przez N. Lipari w kolejnej części omawianej publikacji, do której w ostatnich zdaniach nawiązuje. Wskazuje, że tak prawo Boże dla wierzących jak i zasada rozumności (*principio di ragionevolezza*) dla niewierzących, do której odwołuje się N. Lipari stanowią nadal obszar do odkrycia i eksploracji.

Autor drugiego opracowania Nicolò Lipari zatytułował je „Diritto, giustizia e fede”, co wskazuje, że rozważania wokół prawa i sprawiedliwości nie zostaną zamknięte w kategoriach jedynie prawnych, ale pozostaną otwarte na ich dopowiedzenie w świetle wiary, tym bardziej że Autor wykracza w swych naukowych poszukiwaniach poza formalizm ujmowania prawa i sprawiedliwości. Sam przyznaje, że jest wierzącym prawnikiem (s. 88). I rzeczywiście od samego początku zwraca uwagę, że chociaż doświadczenie Bożego miłosierdzia dalekie jest od problemów, z którymi przyszło się zmagać współcześnie odwołując się do prawa i poczucia sprawiedliwości to jednak za oboma rzeczywistościami stoi historyczne doświadczenie życia człowieka. Przebaczenie stojące za doświadczeniem życia wiarą jest jednak dalekie od wymogów sprawiedliwości charakterystycznej dla oceny relacji prawnej i wydania odpowiedniej decyzji. Autor zauważa jednak, że prawo to nie jedynie system reguł nałożonych w życiu społecznym, ale swoje najgłębsze znaczenie posiada w tym, co stanowi *iustum*.

Objawienie i wiara stanowią zatem punkt odniesienia dla rozważań o prawie i sprawiedliwości. W dalszej części rozważań (II. *Diritto e giustizia*) Autor przedstawia współczesne podejście do prawa i sprawiedliwości oparte na legalnym ujęciu relacji prawnej. Wskazuje jednak, że dla poznania jej głębi i dotarcia do sprawiedliwości relację prawną należy ujmować w całym jej sytuacyjnym dynamizmie, w którym podmiot i przedmiot znajdują się w ruchu w taki sposób ze sobą zespolone, że podmiot może ostatecznie powiedzieć o sobie: „ja jestem prawem” (s. 105). Na taką dynamiczną strukturę relacji prawnej wskazuje relacja istniejąca w tym, co tradycyjnie było i jest określane mianem prawa naturalnego. Uobecnia się ono w relacji prawnej dalekiej od abstrakcyjnych i zgeneralizowanych norm prawnych. Jest to, jak pisze Autor, pewna wskazówka dla prawa stanowionego, którego aplikacja wymaga również odkrycia dynamizmu relacji realizującej się w historycznej i rozumnej sytuacji. Taki przykład stanowią podstawowe prawa człowieka w ich historycznej rozumności odpowiadającej na potrzeby rozwijającej się cywilizacji, w której nie wszystko da się sprowadzić do imperatywów. Takie przekonanie wyrażały kierunki pozytywistyczne, które dostrzegały tworzenie się i zanikanie relacji prawnych w zwyczajach czy procesach odwyknienia (*desuetudo*). Zarówno w prawach fundamentalnych jak i procesach tworzenia relacji niezależnych od imperatywów władczych Autor dostrzega szansę na to, by prawo stanowione nie czerpało swej mocy jedynie z działań ustawodawczych oraz obowiązywalności ich skutków w postaci norm, lecz by swojej skuteczności poszukiwało w normach, które będą odpowiadały oczekiwaniom społeczności, jej poczuciu sprawiedliwości i prawnej świadomości. Fundamentem stosowania prawa powinna być zatem zasada rozumności odwołująca się do tego, co w społeczeństwie uznawane jest za rozumne i odrzucania tego, co nierozumne. W niej bowiem znajduje się podstawa urzeczywistniania się prawnych relacji, a sprawiedliwość nie ogranicza się do materialnego i formalnego zagwarantowania rzeczy należnej, lecz odpowiada rzeczywistości relacji *hominis ad hominem* (s.119). Sprawiedliwość wymaga zatem akceptacji tego, co uznawane, przyjmowane i praktykowane jako rozpoznane w kategoriach rozumności poprzez argumentację

i perswazję. Dalsze rozważania Autora prowadzą do ostatecznej konkluzji, iż porządek relacji ludzkich jako taki wymaga szacunku, co nie oznacza, że nie może być osądzany, czy też odnoszony do jakiegoś *logos* rozpoznanego i zaakceptowanego. W tym dostrzega możliwość bycia chrześcijańskim prawnikiem wraz z tymi, którzy są osobami niewierzącymi. Chodzi bowiem o to, by w wymiarze relatywizmu otwierać się na nadzieję i promocję człowieka i żyjąc w świecie przyczyniać się do jego wzrostu. Ostatnie słowa opracowania N. Lipari kieruje do A. Pitta stawiając mu trzy pytania odnoszące się do możliwości aplikacji biblijnego ujęcia sprawiedliwości do sytuacji prowokowanych w dzisiejszym świecie. Uważny czytelnik może się z nimi zmierzyć, co sprawia, że nie tylko samo opracowanie jest dialogiczne. Zaprasza ono do dialogu ludzi z różnych kręgów: filozofów, teologów, prawników lub po prostu chrześcijan, którzy nie uciekają przed światem, lecz próbują wskazać *logos* życiowych sytuacji.

Opracowanie dwóch Autorów jest to pozycją skierowaną do szerszego kręgu osób chcących zapoznać się z podstawowymi zasadami funkcjonowania życia społecznego, w którym wiara i nauka nie są zamknięte przed sobą i na siebie. Dialog pomiędzy nimi jest możliwy, także w tak znaczącym dla człowieka obszarze jakim jest prawo, a sprawiedliwość może być czymś więcej niż konsekwencją działań prawnych.